

Φάκελος Υλικού

Ενότητα 12 (σελίδες 115-122)

Ερμηνευτικά Σχόλια

A. Σχολικά Εγχειρίδια:

Φιλοσοφικός Λόγος: Σελίδες 142-145

Φάκελος Υλικού: Σελίδα 117

B. Συμπληρωματικά Ερμηνευτικά Σχόλια

«Διττῆς δὴ ... ἀπὸ τοῦ ἔθους.»

Τα είδη της αρετής και η απόκτησή τους

Γενετικός ορισμός της διανοητικής και ηθικής αρετής

★ Κυρίαρχη έννοια στο δεύτερο βιβλίο των Ηθικών Νικομαχείων είναι η **αρετή**. Στην αρχαία ελληνική σήμαινε την ικανότητα, την υπεροχή, την ανωτερότητα, την τελειότητα των ανδρών, την ευγενική καταγωγή, προτέρημα, αξιότητα, πλεονέκτημα, ευψυχία, ανδρεία, δύναμη, πνευματικά και ψυχικά χαρίσματα, ψυχικό μεγαλείο, αγνότητα ψυχής, τα χαρίσματα εν γένει του ανθρώπου, ιδιότητα. Έτσι, μιλάμε για την αρετή του πολεμιστή, του ρήτορα, του αλόγου, του ματιού. (Δεν είχε, επομένως, καθαρά ηθικό περιεχόμενο, όπως σήμερα, γι' αυτό και στο κείμενο προσδιορίζεται από τα επίθετα διανοητική και ηθική).

Η πορεία της σκέψης του Αριστοτέλη στο συγκεκριμένο απόσπασμα έχει ως αφετηρία προηγούμενη θέση του σχετικά με τα είδη της αρετής. Η πληροφορία ότι η αρετή διαιρείται σε διανοητική και ηθική υποτάσσεται στην κύρια ιδέα του αποσπάσματος που αναφέρεται στον γενετικό ορισμό* της ηθικής αρετής. Άλλωστε η λογική υπόταξη προκύπτει και από τη συντακτική υπόταξη, καθώς η μετοχή «Διττῆς δὴ τῆς ἀρετῆς οὔσης» είναι αιτιολογική και γενική απόλυτη.

Ο Αριστοτέλης προκρίνει την απόδοση των γενετικών γνωρισμάτων προκειμένου να ορίσει τα δύο είδη της αρετής. Έτσι ορίζει τα δύο είδη της αρετής με βάση τον τρόπο με τον οποίο παράγονται και αναπτύσσονται.

Αρετές

- **Είδη:**

1. Διανοητικές> σοφία, σύνεσις, φρόνησις
2. Ηθικές > ανδρεία, σωφροσύνη, δικαιοσύνη, ἐλευθεριότης, πραότης, μεγαλοψυχία

- **Μέρος της ψυχής στο οποίο αντιστοιχούν:**

1. Διανοητικές> Το «λόγον ἔχον»
2. Ηθικές> «ἐπιθυμητικόν»: Το μετέχον και στο «λόγον ἔχον» και στο «ἄλογον» μέρος της ψυχής

- **Το χαρακτηριστικό τους γνώρισμα:**

1. Διανοητικές> μεταδόσιμες: Ἐχουν γένεσιν και αὐξησιν
2. Ηθικές> επίκτητες: Προϋποθέτουν τη φυσική προδιάθεση του ανθρώπου να τις δεχτεί

- **Τρόπος απόκτησης:**

1. Διανοητικές> Διδασκαλία: (Εμπειρία και χρόνος)>Κυρίαρχος ο ρόλος του δασκάλου
2. Ηθικές> ἔθος / το ἐθίζειν>Κυρίαρχος ο ρόλος του μαθητή.

- Προσοχή! *Οι ορισμοί ανάλογα με τον τρόπο με τον οποίο ορίζεται η οριστέα έννοια χωρίζονται σε **αναλυτικούς**, δηλ. παρουσιάζονται τα γνώρισμα που συνιστούν την ουσία της έννοιας, και σε **γενετικούς ή συνθετικούς**, δηλαδή περιγράφεται η διαδικασία γένεσης της οριστέας έννοιας από τα αναγκαία και ουσιώδη συστατικά της μέρη.

α. Οι διανοητικές αρετές

«ή μὲν διανοητικὴ τὸ πλεῖον ἐκ διδασκαλίας ἔχει καὶ τὴν γένεσιν καὶ τὴν αὐξήσιν, διόπερ ἐμπειρίας δεῖται καὶ χρόνου»

Οι διανοητικές αρετές (π.χ. σοφία, φρόνηση, σύνεση) σχετίζονται με τη λογική και ανήκουν, σύμφωνα με τον χωρισμό του Αριστοτέλη, στο καθαρά λογικό μέρος της ψυχής, το «λόγον ἔχον» μέρος. Η διανοητική αρετή

συνδέεται με το νου που είναι ένα από τα τρία κύρια στοιχεία της ψυχής. Τα άλλα δύο είναι η αίσθηση και η όρεξη.

Παράγοντες που συμβάλλουν στη γένεση και την ανάπτυξή τους είναι κατά κύριο λόγο η διδασκαλία, η οποία απαιτεί εμπειρία και χρόνο. Η φράση «τὸ πλεῖον» (= κατά κύριο λόγο) υποδηλώνει την ύπαρξη κι άλλων παραγόντων που δεν αναφέρονται στο κείμενο. Την κύρια, λοιπόν, ευθύνη για τη μετάδοσή τους την έχει ο δάσκαλος. Η διανοητική αρετή δεν ολοκληρώνεται ποτέ, είναι μια πορεία συνεχούς κατάκτησης της γνώσης, γι' αυτό και ο Αριστοτέλης επιλέγει τη λέξη «αύξηση» που δηλώνει διαρκή καλλιέργεια της διάνοιας.

Η τόσο σύντομη αναφορά στις διανοητικές αρετές οφείλεται στο ότι ο Αριστοτέλης θέλει απλώς να διακρίνει τα δύο είδη αρετής και να τονίσει τις διαφορές τους. Θα αναφερθεί διεξοδικά σ' αυτές στο έκτο βιβλίο.

β. Οι ηθικές αρετές

«ἢ δ' ἠθικὴ ἐξ ἔθους περιγίνεται»

Ως γενικός όρος η «ηθική αρετή» αποδίδει την τάση ελέγχου ορισμένων συναισθημάτων και ορθής δράσης. Με τον πληθυντικό αριθμό εννοούμε τον κατάλογο αρετών που αναφέρονται σε συγκεκριμένα συναισθήματα (φόβου, ηδονής, οργής), στις επιδιώξεις του πλούτου και της κοινωνικής αναγνώρισης. Ο Αριστοτέλης διεύρυνε το πλάτος της έννοιας της ηθικής αρετής σε σχέση με τον Πλάτωνα, ο οποίος δεχόταν τέσσερις κύριες ηθικές αρετές, τη σοφία, την ανδρεία, τη σωφροσύνη και τη δικαιοσύνη.

Οι ηθικές αρετές (π.χ. η δικαιοσύνη, η σωφροσύνη, η ανδρεία) ανήκουν, σύμφωνα με τον χωρισμό του Αριστοτέλη, στο «ἐπιθυμητικόν», στο μέρος δηλαδή της ψυχής που μετέχει και στο «λόγου ἔχον» και στο «ἄλογον» μέρος. Η κατάκτησή τους οφείλεται στον εθισμό («ἔθος»), δηλαδή στη συνήθεια που διαμορφώνεται με την επανάληψη μιας ενέργειας. Ότι το «ἦθος» (= ο χαρακτήρας) δεν είναι απλώς συναρτημένο προς το ἔθος (= τον εθισμό, τη συνήθεια, την άσκηση σε έναν συγκεκριμένο τρόπο συμπεριφοράς),

αλλά ότι εξαρτάται σε απόλυτο βαθμό από αυτό, ήταν μια βαθύτατη πίστη του Αριστοτέλη. Προς το τέλος των Ηθικών Νικομαχείων μιλώντας για το πόσο δύσκολο είναι να εγκαθιδρυθεί ήθος εὐγενές και ὡς ἀληθές φιλόκαλον στις ψυχές των νέων, τονίζει τη σημασία που έχει να «καλλιεργηθεί» τοῖς ἔθεσι, ἀρα με σύστημα και υπομονή η ψυχὴ του νέου, ὅπως καλλιεργεῖται η γη, «που θα θρέψει τον σπόρο».

Από τα παραπάνω προκύπτει ότι την ευθύνη για την κατάκτηση των ηθικών αρετών την έχει ο ίδιος ο άνθρωπος. Εξαρτάται μάλιστα σε απόλυτο βαθμό από αυτόν αν θα φτάσει στον στόχο του, αν θα αποκτήσει ήθος «εὐγενές καὶ φιλόκαλον». Και για να το κατορθώσει, πρέπει να καταβάλει επίπονη προσπάθεια και αγώνα, να εθίσει την ψυχὴ του σε πράξεις ενάρτεες, να την καλλιεργήσει «διὰ τοῦ ἔθους». Τέτοιες απόψεις υποστήριζε και ο Πλάτωνας (Νόμοι 792). Σοφός λοιπὸν γίνεται κανείς κατὰ κύριο λόγο με τη βοήθεια του δασκάλου, ενώ αγαθὸς γίνεται με τη θέληση και την επιμονή του στην ἀσκησις της αρετῆς. Βέβαια, για να φτάσει στον στόχο του, πρέπει να καταβάλει επίπονη προσπάθεια και αγώνα.

- ***«ὅθεν καὶ τοῦνομα ἔσχηκε μικρὸν παρεκκλίνου ἀπὸ τοῦ ἔθους.»***

Συχνὰ οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες ἐπιχειροῦσαν να ἐτυμολογήσουν τις λέξεις τους, να βρουν δηλαδή την ἀρχικὴ τους σημασία, ἐπειδὴ πίστευαν ὅτι οἱ λεκτικὲς σχέσεις ἀποδίδουν πραγματικὲς σχέσεις των σημαινομένων, ἀντίληψη ἀποδεκτὴ και ἀπὸ τὴ σύγχρονη Γλωσσολογία. Τὸ ἴδιο ἐγένε πολλὰς φορές και με τὸν Αἰστωτέλη, που ἔχοντας πάθος με τὴν ἀνακάλυψη των πραγματικῶν σημασιῶν των λέξεων και πιστεύοντας ὅτι εἶναι σε θέση να τις ἀνακαλύψει, ἐπιχειροῦσε μέσα ἀπὸ τὴν ἐτυμολογικὴ συγγένεια δύο ἐννοιῶν να βρεῖ τὴ σημασιολογικὴ τους συγγένεια. Ο Αἰστωτέλης πίστευε τὴν ταυτότητα «λέγεσθαι = εἶναι». Αὐτὸ θα πεῖ ὅτι ο Αἰστωτέλης ἔδινε οντολογικὸ περιεχόμενο στις λέξεις,

πίστευε δηλαδή πως ένα πράγμα «υπάρχει» ή «είναι έτσι», αφού η γλώσσα το εμφανίζει ως «υπάρχον» ή ως «τέτοιας λογής». Με απλά λόγια τα πράγματα είναι ακριβώς έτσι όπως τα δηλώνουν οι λέξεις.

Ο Αριστοτέλης αρχίζει τη διερεύνηση της έννοιας «ηθική» συνδέοντάς την ετυμολογικά με τη λέξη «ἔθος». Ο ετυμολογικός συσχετισμός των λέξεων «ἥθος» και «ἔθος» είναι σωστός, καθώς το «ἥθος» είναι ο εκτεταμένος τύπος του όρου «ἔθος» (J.B.Hofmann, Ετυμολογικόν Λεξικόν της Αρχαίας Ελληνικής). Οι δύο όροι συμπίπτουν και σημασιολογικά και μάλιστα με σχέση αιτίου - αποτελέσματος, γιατί το «ἔθος» (= συνήθεια, ἔθιμο) ως αίτιο οδηγεί στο «ἥθος» (= ο χαρακτήρας) που προκύπτει ως αποτέλεσμα. Ο χαρακτήρας του ανθρώπου και τα ποιοτικά γνωρίσματά του διαμορφώνονται με τη συνειδητή επανάληψη των ίδιων ενεργειών, με αποτέλεσμα να γίνονται αναπόσπαστο στοιχείο της προσωπικότητάς του. Άλλωστε, στην αρχαία ελληνική γλώσσα είχε γίνει ήδη η διάκριση των εννοιών «ἔθος» και «ἥθος». Κατά λογική συνέπεια, και ο φιλοσοφικός όρος «ἠθική» παραπέμπει στη μελέτη των ηθών, των αντιλήψεων, των ατομικών και συλλογικών μορφών συμπεριφοράς και των ατομικών και κοινωνικών στάσεων.

- **«Ἐξ οὗ καὶ δῆλον... διὰ τοῦ ἔθους.»**

Οι ηθικές αρετές αποκτούνται με τον εθισμό

Ο Αριστοτέλης αξιοποιώντας τον ετυμολογικό ορισμό της λέξης «ηθική», συνεχίζει με τη διερεύνηση των στοιχείων που θα του επιτρέψουν να συνθέσει τον γενετικό πραγματικό ορισμό της έννοιας. Η διερεύνησή του έχει εμπειρικό χαρακτήρα και με αναφορά συγκεκριμένων παραδειγμάτων συνάγει τον επίκτητο χαρακτήρα της ηθικής αρετής. Επίσης περνάει από την καταφατική διατύπωση «ἡ δ' ἠθική ἐξ ἔθους περιγίνεται» σε μια σειρά εννέα αποφαιτικών διατυπώσεων, για να αποκλείσει κάθε διαφορετική περίπτωση από την αποδεικτέα. Με τον τρόπο αυτό ο λόγος του γίνεται επιστημονικότερος, γιατί θα αποδείξει με ακρίβεια και πειστικότητα ότι η ηθική αρετή

είναι επίκτητη, αφού πρώτα αποκλείσει τι δεν είναι (Έξ οὗ καὶ δῆλον ὅτι οὐδεμία τῶν ἠθικῶν ἀρετῶν φύσει ἡμῖν ἐγγίνεται· οὐθὲν γὰρ τῶν φύσει ὄντων ἄλλως ἐθίζεται, οἷον ὁ λίθος φύσει κάτω φερόμενος οὐκ ἂν ἐθισθεῖη ἄνω φέρεσθαι, οὐδ' ἂν μυριάκις αὐτὸν ἐθίσῃ τις ἄνω ῥιπτῶν, οὐδὲ τὸ πῦρ κάτω, οὐδ' ἄλλο οὐδὲν τῶν ἄλλως πεφυκότων ἄλλως ἂν ἐθισθεῖη. Οὕτ' ἄρα φύσει οὔτε παρὰ φύσιν ἐγγίνονται αἱ ἀρεταί).

- ***«Έξ οὗ καὶ δῆλον οὐδεμία τῶν ἠθικῶν ἀρετῶν φύσει ἡμῖν ἐγγίνεται»***

Οι ηθικές αρετές δεν είναι ἐμφυτες

Ο Αριστοτέλης συνάγει αποφαιτικό συμπέρασμα από την προηγούμενη ετυμολογική προσέγγιση του ὅρου «ηθική» και εισάγει τον ὅρο «φύσει» τον οποίο αποκλείει ἀπὸ γενετικό γνῶρισμα τῆς ηθικῆς ἀρετῆς. Η συλλογιστική πορεία που ἀκολουθήσε ο Αριστοτέλης εἶναι ἡ εξής:

- Η λέξη «ἠθική» συνδέεται ετυμολογικά και σημασιολογικά με τὴν λέξη «ἔθος».
- «Ἔθος» εἶναι ὁ ἐθισμός, ἡ συνήθεια που προέρχεται ἀπὸ τὴν ἐπανάληψη.
- Αφού, λοιπόν, ἡ «ἠθική» συνδέεται σημασιολογικά με τὸ «ἔθος», αὐτὸ σημαίνει ὅτι ἡ ηθική, δηλαδή οἱ ηθικές ἀρετές, σχετίζονται με τὸν ἐθισμό, τὴν συνήθεια που προέρχεται ἀπὸ τὴν ἐπανάληψη μίας ηθικῆς ἐνέργειας.
- Ὅ,τι, ὁμως, σχετίζεται με τὸν ἐθισμό, τὴν συνήθεια καὶ τὴν ἐπανάληψη εἶναι ἐπίκτητο χαρακτηριστικό.
- Ἄρα, οἱ ηθικές ἀρετές δεν υπάρχουν μέσα μας ἐκ φύσεως (ἀποδεικτέα θέση: «οὐδεμία τῶν ἠθικῶν ἀρετῶν φύσει ἡμῖν ἐγγίνεται»).

Αντίθεση με την παλιά αριστοκρατική αντίληψη

Η θέση του Αριστοτέλη ότι η αρετή δεν είναι έμφυτη, αλλά είναι αποτέλεσμα συνήθειας, έρχεται σε αντίθεση με την παλιά αριστοκρατική αντίληψη. Σύμφωνα μ' αυτή, η αρετή είναι δώρο της φύσης ή των θεών, το οποίο οριστικά δίνεται ή δεν δίνεται στον άνθρωπο τη στιγμή της γέννησής του και είναι προνόμιο των ευγενών («τῶν ἀρίστων»). Φυσικά, κληροδοτείται και στους απογόνους τους, αλλά δεν δίνεται στους πολλούς. Την άποψη αυτή τη συναντάμε σε πολλούς ποιητές (στον Όμηρο, τον Τυρταίο, τον Θέογνη, τον Πίνδαρο). Χαρακτηριστικά είναι τα λόγια της Αντιγόνης προς την Ισμήνη στο έργο Αντιγόνη του Σοφοκλή: «δείξεις τάχα εἶτε εὐγενῆς πέφυκας, εἴτ' ἐσθλῶν κακῆ». Επίσης, ο Ξενοφώντας στο έργο του Ἀγησίλαος αποδίδει την αρετή του Ἀγησιλάου στην ευγενική του καταγωγή.

- ***«οὐθὲν γὰρ τῶν φύσει ὄντων ἄλλως ἐθίζεται, οἷον ὁ λίθος φύσει κάτω φερόμενος οὐκ ἂν ἐθισθείη ἄνω φέρεσθαι, οὐδ' ἂν μυριάκις αὐτὸν ἐθίσῃ τις ἄνω ρίπτων, οὐδὲ τὸ πῶρ κάτω, οὐδ' ἄλλο οὐδὲν τῶν ἄλλως πεφυκότων ἄλλως ἂν ἐθισθείη.»***

Τα παραδείγματα του Αριστοτέλη

Προκειμένου να στηρίξει ο Αριστοτέλης τη θέση του, ότι οι ηθικές αρετές δεν υπάρχουν μέσα μας εκ φύσεως («οὐδεμία τῶν ἠθικῶν ἀρετῶν φύσει ἡμῖν ἐγγίνεται»), θα χρησιμοποιήσει δύο γνωστά παραδείγματα τα οποία αντλεί από τον χώρο της φύσης: την πέτρα και τη φωτιά. Η πέτρα πάντοτε θα κινείται με πορεία προς τα κάτω, διότι υπακούει στον φυσικό νόμο της βαρύτητας, που είναι σταθερός και αμετάβλητος. Η φωτιά πάντοτε θα έχει πορεία προς τα πάνω λόγω της φυσικής ιδιότητας των θερμών αερίων, που επίσης είναι σταθερή και δεν μεταβάλλεται. Άρα, από τα παραπάνω προκύπτει ότι οι φυσικοί νόμοι δεν μεταβάλλονται, όσο κι αν προσπαθήσει

κάποιος. Επομένως, εφόσον οι ηθικές αρετές μεταβάλλονται και δεν μένουν σταθερές, όπως τα πράγματα που γεννιούνται με μια ιδιότητα εκ φύσεως, αποδεικνύεται ότι δεν είναι έμφυτες.

- Έτσι, ο Αριστοτέλης καταφέρνει να αποδείξει τη θέση του μέσα από έναν επαγωγικό συλλογισμό (Ενδεικτική απάντηση στην ερώτηση 3, από τον Φιλοσοφικό Λόγο, σελίδα 143):

1η προκείμενη: Όσα υπάρχουν μέσα μας εκ φύσεως, έχουν κάποιες ιδιότητες που δεν μπορούν να αλλάξουν με τον εθισμό, όσο κι αν προσπαθήσει κάποιος (οὐθέν των φύσει ὄντων ἄλλως ἐθίζεται).

2η προκείμενη: Η ανθρώπινη συμπεριφορά, τα ηθικά μας χαρακτηριστικά μεταβάλλονται και καλλιεργούνται με τον εθισμό, όπως αποδεικνύει και η ετυμολογία της λέξης «ηθική» («ἡ ἠθική ἐξ ἔθους περιγίνεται»).

Συμπέρασμα: Καμία ηθική αρετή δεν υπάρχει εκ φύσεως («οὐδεμία των ἠθικῶν ἀρετῶν φύσει ἡμῖν ἐγγίνεται»).

Και τα δύο παραδείγματα, που ο Αριστοτέλης χρησιμοποιεί επαγωγικά για να συναγάγει γενικό και καθολικό συμπέρασμα, ανήκουν στα απλά δεδομένα της εμπειρίας. Δεν θα ήταν υπερβολή να λέγαμε πως κανένας άλλος φιλόσοφος δεν έκανε τα απλά δεδομένα της εμπειρίας, της καθημερινής ζωής, αφετηρία για τη σκέψη του στον βαθμό που το έκανε ο Αριστοτέλης. Σωστά ειπώθηκε ότι η φιλοσοφία του περί τέλους, π.χ., είναι στην πραγματικότητα «θεμελιωμένη πάνω στο εμπειρικό δεδομένο ότι από βελανίδι γεννιέται μια βελανιδιά», ή ότι «η πολιτική του θεωρία αναπτύχθηκε από τους διαλογισμούς του σχετικά με τη ζωή μέσα στο πλαίσιο ενός νοικοκυριού». Πραγματικά, «συχνά ένα μόνο εμπειρικό δεδομένο μπορεί να είναι για αυτόν ικανοποιητική βάση για να προχωρήσει σε μια θεωρία με συνέπειες μεγάλης σημασίας». Δεν ήταν, στα αλήθεια, αυτό το αμείωτο ενδιαφέρον του για τα απλά πράγματα της καθημερινής ζωής που έκανε τον Αριστοτέλη – επαναστατικά πρώτον – μελετητή του κόσμου των ζώων και των φυτών;

Γενικό συμπέρασμα

«Οὐτ’ ἄρα φύσει οὔτε παρὰ φύσιν ἐγγίνονται αἱ ἀρεταί, ἀλλὰ πεφυκόσι μὲν ἡμῖν δέξασθαι αὐτάς, τελειούμενοις δὲ διὰ τοῦ ἔθους.»

Το κείμενο ολοκληρώνεται με γενικό συμπέρασμα που μοιάζει, αλλά δεν είναι, αντιφατικό, ότι οι ηθικές αρετές δεν υπάρχουν μέσα μας εκ φύσεως, αλλά ούτε και αντίθετα προς αυτή. Ο Αριστοτέλης εννοεί ότι οι ηθικές αρετές δεν είναι ἐμφυτες, ούτε όμως και αντίθετες με τη φύση, αλλά ο άνθρωπος έχει «δυνάμει», από τη φύση του (πεφυκόσι), την προδιάθεση να δεχτεί την αρετή, ωστόσο γίνεται τέλειος (τελειούμενοις) με τον εθισμό του σε αυτή. Κατά τον φιλόσοφο, η άσκηση της αρετής είναι δυνατότητα (πεφυκόσι) και όχι χαρακτηριστικό, δοσμένη στον άνθρωπο από τη φύση. Επομένως, ο ίδιος είναι ο μόνος υπεύθυνος για το αν θα φτάσει στην αρετή βελτιώνοντας αδιάλειπτα τη συμπεριφορά του, διαμορφώνοντας τον χαρακτήρα του, το ήθος του. Η δυνατότητα που του δίνει η φύση μπορεί να γίνει πραγματικότητα, μόνο αν ο άνθρωπος το επιλέξει και το επιδιώξει με προσωπικό αγώνα και άσκηση. Έτσι ο Αριστοτέλης θεωρεί ότι η κατάκτηση της ηθικής αρετής από τον άνθρωπο εξαρτάται από την προαίρεση, την προσωπική επιλογή του.

Ακόμη, με τη λέξη «τελειούμενοις» ο Αριστοτέλης μας παραπέμπει σ’ έναν χαρακτηριστικό όρο της φιλοσοφίας του, το «τέλος», που σημαίνει την ολοκλήρωση, την επίτευξη του ύψιστου σκοπού. Θεωρεί, δηλαδή, τις ηθικές αρετές το μέσο, με το οποίο ο άνθρωπος θα φτάσει στην ολοκλήρωσή του, στο ξεπέρασμα της ζωώδους φύσης του και στην κατάκτηση της ευδαιμονίας.

Επιπλέον, η παρατακτική, αντιθετική σύνδεση των μετοχών «πεφυκόσι μὲν ἡμῖν δέξασθαι αὐτάς, τελειούμενοις δὲ διὰ τοῦ ἔθους» προετοιμάζει την αναφορά στο χαρακτηριστικό ζεύγος των αριστοτελικών εννοιών «δυνάμει και ἐνεργεία». Ο άνθρωπος έχει τη φυσική προδιάθεση να δεχθεί τις ηθικές αρετές (πεφυκόσι μὲν ἡμῖν δέξασθαι αὐτάς = δυνάμει κατάσταση), αλλά η τελειοποίησή του σε αυτές θα γίνει με τον εθισμό

(τελειούμενοις δὲ διὰ τοῦ ἔθους = ἐνεργεία κατάστασις) και εφόσον βέβαια το έχει επιλέξει.

«Ἔτι ὅσα μὲν φύσει... οὐ χρησάμενοι ἔσχομεν)»
Ἡ δυνάμει και ἐνεργεία κατάστασις στις φυσικὲς ιδιότητες του ἀνθρώπου

• «Ἔτι...»

Με τη λέξη **ἔτι** ο Αριστοτέλης δηλώνει ἢ ὅτι εἰσάγει νέο ἐπιχείρημα (που ἔρχεται να προστεθεῖ στα προηγούμενα) ἢ ὅτι προχωρεῖ σε βαθύτερη ἐξέταση του θέματός του. Το νέο του λοιπόν ἐπιχείρημα εἶναι ἐδῶ το ἀκόλουθο: «Ορισμένα πράγματα ο ἄνθρωπος τα ἔχει ἐκ φύσεως (την ὄραση π.χ. ἢ την ἀκοή)· στην περίπτωση λοιπόν αὐτῶν των πραγμάτων κάνουμε τη διαπίστωση ὅτι αὐτὰ στην ἀρχὴ υπάρχουν μέσα μας ὡς δυνατότητες· στις σχετικὲς ἐνέργειες προχωροῦμε ἀργότερα (ἐπειδὴ γεννιέμαι με την ικανότητα να βλέπω, «ἀρχίζω κάποια στιγμή» να βλέπω· ἢ: ἐπειδὴ γεννιέμαι με την ικανότητα να ἀκούω, «ἀρχίζω κάποια στιγμή» να ἀκούω). Δεν συμβαίνει το ἴδιο με τις ἀρετὲς· στη δική τους περίπτωση πρέπει να προηγηθῶν οι ἐνέργειες, ἀν εἶναι να βρεθῶ κάποια στιγμή να ἔχω πια την κάθε ἐπιμέρους συγκεκριμένη ιδιότητα = δύναμη = ικανότητα να συμπεριφερόμαι ἔτσι ἢ ἔτσι. Ἀν ἔτσι ἔχουν τα πράγματα, θα πει ὅτι οι ἀρετὲς δεν ἀνήκουν σ' αὐτὰ που ο ἄνθρωπος τα ἔχει ἐκ φύσεως». Το «ἔτι» αποκτὰ ἐδῶ μεταβατικὴ και προσθετικὴ σημασία.

➤ **ὅσα μὲν φύσει ἡμῖν παραγίνεται»**

Χρονικὰ προηγείται η δυνατότητα:

πρότερον τὰς δυνάμεις κομιζόμεθα

Χρονικὰ ἔπεται η ἐκδήλωση των ιδιοτήτων στην πράξη:

ὕστερον τὰς ἐνεργείας ἀποδίδομεν

Ο Αριστοτέλης ἀρχίζει το νέο ἐπιχείρημα με ἀναφορὰ σε ὅσα ο ἄνθρωπος ἔχει ἀπὸ τη φύση και ὄχι ἀπὸ ἐθισμό. Αὐτὰ, λοιπόν, που δόθηκαν ἀπὸ τη φύση, δόθηκαν ἀρχικὰ ὡς δυνατότητες και, ὅταν ἀναπτύχθηκαν πλήρως τα γνωρίσματά τους, ἐγίναν ικανότητες, περιήλθαν δηλαδὴ στην ἐνεργεία κατάστασις. Στην

κατηγορία αυτή κατατάσσει τις αισθήσεις, οι οποίες δόθηκαν ως a priori στοιχεία της ύπαρξης του ανθρώπου. Έτσι ο άνθρωπος διαθέτει εκ των προτέρων τα αισθητήρια όργανα, τα οποία του δίνουν τη δυνατότητα να αισθάνεται, όταν ολοκληρωθεί η ανάπτυξή τους. Για περαιτέρω διευκρίνιση ο Αριστοτέλης αναφέρει την ακοή και την όραση ως παραδείγματα, με τα οποία δείχνει ότι ο άνθρωπος διαθέτει πρώτα τη δυνατότητα να ακούει και να βλέπει και στη συνέχεια ακούει και βλέπει.

Η διάκριση δύναμης και ενέργειας απασχολεί τον Αριστοτέλη κυρίως στα Μετά τα Φυσικά, στο Θ βιβλίο. Δύναμις είναι η δυνατότητα ενός όντος να περνά από μια κατάσταση σε μια άλλη, που έχει ένα πράγμα ή ένα ον να γίνει ή να κάνει κάτι φτάνοντας στο τέλος του, στην τελειοποίησή του, ενώ ενέργεια είναι η πραγμάτωση αυτής της δυνατότητας. Για τον Αριστοτέλη, η «ένέργεια» έχει μεγαλύτερη σημασία από τη «δύναμιν», αφού η πρώτη εξαρτάται από την προσπάθεια που καταβάλλει κάθε άνθρωπος, την προσωπική ευθύνη και προαίρεση, ενώ η δεύτερη σχετίζεται με τη φύση και υπάρχει ανεξάρτητα από τον άνθρωπο. Στο κείμενο συνδέει «τὰς δυνάμεις» με το «πρότερον» και «τὰς ἐνεργείας» με το «ὕστερον» εννοώντας ότι οι «δυνάμεις» έχουν χρονική προτεραιότητα – και όχι λογική και οντολογική – έναντι των «ἐνεργειῶν».

Η δύναμη και η ενέργεια στη θεωρία των τεσσάρων αιτίων

Ο Αριστοτέλης αποδίδει την ύπαρξη των πραγμάτων σε τέσσερα αίτια: την ύλη, την ενέργεια, τη μορφή / είδος και τον σκοπό. Αρχικά υπάρχει η ύλη, η άμορφη μάζα, η οποία με την ενέργεια παίρνει μορφή σύμφωνα με τον σκοπό, το τελικό αίτιο, που κατευθύνει το πέρας της ύλης από τη δύναμη κατάσταση στην ενέργεια. Με αυτή τη συλλογιστική διαδικασία η άμορφη ύλη είναι δύναμη ὄν, εμπεριέχει δηλαδή τη δυνατότητα να γίνει ενέργεια ὄν. Έτσι ο Αριστοτέλης εξηγεί τη γένεση των μορφών ζωής και των μορφών της τέχνης. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα του μάρμαρου, που «δύναμει» είναι άγαλμα. Αν, όμως, το σμιλέψει ο γλύπτης

(ενέργεια + μορφή προς έναν σκοπό), θα γίνει άγαλμα, δηλαδή «ἐνεργεία ὄν».

Τα τρία είδη των δυνάμεων

Στο έργο του Μετὰ τὰ Φυσικά (Θ5.1047b 31-35): «Ἀπασῶν δὲ τῶν δυνάμεων οὐσῶν τῶν μὲν συγγενῶν οἷον τῶν αἰσθήσεων, τῶν δὲ ἔθει οἷον τῆς τοῦ αὐλεῖν, τῶν δὲ μαθήσει οἷον τῆς τῶν τεχνῶν», ο Αριστοτέλης διακρίνει τρία είδη δυνάμεων:

α. «εγγενείς», αυτές που υπάρχουν στον άνθρωπο από τη γέννησή του (π.χ. οι αισθήσεις) και συνδέονται με το άλογο μέρος της ψυχής,

β. «ἐξ ἔθους», αυτές που τις αποκτά ο άνθρωπος με την άσκηση, τον εθισμό (π.χ. οι πρακτικές τέχνες, το παίξιμο ενός μουσικού οργάνου) και συνδέονται με το άλογο και με το λογικό μέρος της ψυχής και

γ. «ἐκ μαθήσεως», τις δυνάμεις που τις αποκτά ο άνθρωπος με τη μάθηση (π.χ. οι επιστημονικές γνώσεις) και συνδέονται και αυτές με το λογικό μέρος της ψυχής.

- **«τὰς δ' ἀρετὰς λαμβάνομεν... τὰ δ' ἀνδρεῖα ἀνδρεῖοι.»**

Η δύναμει και ἐνεργεία κατάσταση στις αρετές

Ο Αριστοτέλης συνεχίζει με τις αρετές αντιθετικά προς τα φυσικά γνώρισμα. Οι ηθικές αρετές δεν υπάρχουν μέσα μας «εν σπέρματι», αλλά τις αποκτούμε με τις πράξεις μας. Ο Αριστοτέλης εννοεί προφανώς ότι με τις αρετές συνδέονται δύο είδη πράξεων: α) οι πράξεις άσκησης με σκοπό την απόκτηση των αρετών, και αυτό αντιστοιχεί στη δύναμει κατάσταση και β) οι πράξεις της αρετής, αφού έχει γίνει έξη, μόνιμο γνώρισμα του χαρακτήρα και αυτό αντιστοιχεί στην ενεργεία κατάσταση. Συνεπώς, στην ηθική αρετή και η δύναμις εκδηλώνεται ως ενέργεια, ως πράξη προς απόκτησή της, ενώ η ενέργεια ως πράξη εφαρμογής της κατακτημένης ήδη ιδιότητας. Οι ηθικές αρετές είναι αποτέλεσμα έμπρακτης ενεργοποίησης του ανθρώπου και κατακτώνται με την άσκησή του σε αυτές. Για να διευκρινίσει περισσότερο ο Αριστοτέλης ότι η κατάκτηση

των ηθικών αρετών είναι αποτέλεσμα προηγούμενης άσκησης και πράξης, αναφέρεται στις τέχνες, για να δείξει ότι ο άνθρωπος αποκτά τεχνικές / πρακτικές δεξιότητες, αφού προηγουμένως έχει εξασκηθεί σε αυτές. Τέλος, ενισχύει τη θέση του με παραδείγματα για τις τεχνικές δεξιότητες και τις ηθικές αρετές, από τα οποία φαίνεται ότι ούτε οι τεχνικές δεξιότητες ούτε οι ηθικές αρετές είναι έμφυτες, αλλά προϊόντα εξάσκησης και προγύμνασης σε αυτές.

α) Όσα έχουμε μέσα μας εκ φύσεως («ὅσα μὲν φύσει ἡμῖν παραγίνεται»)

Ο Αριστοτέλης ξεκινάει τον συλλογισμό του διερευνώντας πρώτα τι συμβαίνει σε όσα χαρακτηριστικά έχουμε μέσα μας εκ φύσεως. Αυτά έχουν εκ των προτέρων μέσα τους τη δυνατότητα να πραγματοποιηθούν, αλλά η πραγμάτωσή τους έρχεται ύστερα χωρίς να χρειάζεται ο εθισμός, η επανάληψη μιας ενέργειας. Για να αποδείξει τα λεγόμενά του ο φιλόσοφος, χρησιμοποιεί το παράδειγμα των αισθήσεων: την όραση και την ακοή δεν τις αναπτύξαμε μέσα από την εξάσκηση, αντιθέτως υπάρχουν ήδη αναπτυγμένες μέσα μας και περνάμε αμέσως στη χρησιμοποίησή τους.

β. Οι ηθικές αρετές («τὰς δ' ἀρετὰς λαμβάνομεν ἐνεργήσαντες πρότερον»)

Αντίθετα, στις ηθικές αρετές προηγείται η ενέργεια, δηλαδή η εξάσκηση, η επανάληψη μιας ενέργειας, και ακολουθεί η κατάκτηση της ηθικής αρετής. Αλλά για να γίνει η αρετή από προδιάθεση αποκτημένη ιδιότητα, είναι ανάγκη ο άνθρωπος να ασκηθεί σε αυτή. Ο Αριστοτέλης για τον τρόπο άσκησης αναφέρει «γιατί όσα πρέπει να κάνουμε αφού τα μάθουμε, τα μαθαίνουμε κάνοντάς τα («ἃ γὰρ δεῖ μαθόντας ποιεῖν, ταῦτα ποιοῦντες μανθάνομεν»)). Δύο παραδείγματα από την καθημερινή ζωή, που αφορούν τις πρακτικές τέχνες αποδεικνύουν την αλήθεια της θέσης αυτής: για να αποκτήσει δηλαδή κανείς την ικανότητα του οικοδόμου ή του κιθαριστή πρέπει πρώτα να εξασκηθεί στο χτίσιμο ή στο παίξιμο της κιθάρας αντίστοιχα. Αναλογικά με τα δύο αυτά παραδείγματα, αναφέρονται τρία παραδείγματα από τον χώρο της ηθικής, από τα οποία φαίνεται ότι οι δίκαιοι, οι σώφρονες και οι

ανδρείοι αποκτούν τις συγκεκριμένες ιδιότητες έχοντας ασκηθεί σε αντίστοιχες δίκαιες, συνετές και ανδρείες πράξεις. Αυτό, λοιπόν, που συμβαίνει στις πρακτικές τέχνες, συμβαίνει και στις ηθικές αρετές (αναλογία με τρία παραδείγματα ηθικών αρετών: της δικαιοσύνης, της σωφροσύνης και της ανδρείας): με την επανάληψη και τον εθισμό σε ηθικές πράξεις αποκτούμε τις ηθικές αρετές.

Συνοπτική νοηματική απόδοση του συλλογισμού

1η προκείμενη: σε όσα υπάρχουν μέσα μας εκ φύσεως προηγείται η ύπαρξη και η δυνατότητα μιας ενέργειας και ακολουθεί η ενέργεια, η πραγμάτωση της δυνατότητας (δύναμις → ενέργεια)

2η προκείμενη: στις ηθικές αρετές προηγείται η ενέργεια, ο εθισμός και η επανάληψη μιας πράξης και ακολουθεί η κατάκτησή τους. Πράξεις που προσδίδουν αρετή → πράξεις που απορρέουν από την αγαθή φύση.

Συμπέρασμα: οι ηθικές αρετές δεν υπάρχουν μέσα μας εκ φύσεως, αφού δεν ακολουθούν την πορεία όσων υπάρχουν μέσα μας εκ φύσεως.

Η χρήση των χρονικών επιρρημάτων «πρότερον - ὕστερον» και «πολλάκις»

Προκειμένου ο Αριστοτέλης να αποδώσει τη χρονική προτεραιότητα των δυνάμεων έναντι των ενεργειών (δύναμις → ενέργεια) σε όσα χαρακτηριστικά υπάρχουν μέσα μας εκ φύσεως, συνδέει τις δυνάμεις με το «πρότερον» και με απαρέμφατα ή μετοχές αορίστου που δηλώνουν το προτερόχρονο («ἰδεῖν», «ἀκοῦσαι», «χρησάμενοι»).

Αντίθετα, για να αποδώσει την αντίθετη πορεία που ακολουθείται στις ηθικές αρετές (ἐνέργεια → δύναμις), συνδέει τη μετοχή «ἐνεργήσαντες» με το «πρότερον», για να δηλώσει το προτερόχρονο, ή τις μετοχές ενεστώτα «ποιούντες» και

«πράττοντες», για να δηλώσει το σύγχρονο. Έτσι, αν προσπαθήσουμε να συσχετίσουμε τα παραπάνω με τα παραδείγματα που δίνονται στο κείμενο (αισθήσεις – τέχνες – αρετές) και με τα δύο ζεύγη των αριστοτελικών όρων «πρότερον - ὕστερον» και «δυνάμει - ἐνεργεία», προκύπτει **το εξής διάγραμμα:**

φύσει (αισθήσεις)

πρότερον δυνάμει → **ὕστερον** ἐνεργεία

ἐξ ἔθους (τέχνες)

πρότερον ἐνέργειες προς κατάκτηση της τεχνικής δύναμης →
ὕστερον ἐνέργειες από την κατακτημένη τεχνική δεξιότητα

ἐξ ἔθους (αρετές)

πρότερον ἐνέργειες προς κατάκτηση της ηθικής δύναμης →
ὕστερον ἐνέργειες από την κατακτημένη ηθική ιδιότητα

- Χαρακτηριστική είναι η χρήση του επιρρήματος «**πολλάκις**». Παρόλο που αναφέρεται σε όσα χαρακτηριστικά έχουμε εκ φύσεως, η χρήση του υποδηλώνει ότι για την κατάκτηση των ηθικών αρετών είναι απαραίτητη η άσκηση και η επανάληψη.

★ Πώς είναι δυνατόν η κατάκτηση της αρετής να είναι μεταγενέστερη, αφού, για να κάνει κανείς μια ενάρετη πράξη (π.χ. δίκαιη πράξη), πρέπει να είναι ήδη ενάρετος (π.χ. δίκαιος);

- Για να λυθεί αυτή η απορία, πρέπει να σταθούμε σε επισημάνσεις που ο Αριστοτέλης θα κάνει σε επόμενη ενότητα. Οι πραγματικά ηθικές πράξεις, λοιπόν, γίνονται με ηθικό τρόπο και διαφοροποιούνται από τις πράξεις που προηγούνται και επαναλαμβάνονται, με τις οποίες έχουν εξωτερικές ομοιότητες. Επίσης δεν

είναι τυχαίες ούτε γίνονται κατόπιν υποδείξεως, αλλά αυτός που τις κάνει, πρέπει:

- α. να έχει συνείδηση των πράξεών του,
- β. να τις έχει επιλέξει ενσυνείδητα και να έχει δηλώσει με σαφήνεια την προτίμησή του γι' αυτές,
- γ. να έχει κάνει τις πράξεις αυτές μόνιμο, σταθερό και αμετάβλητο τρόπο συμπεριφοράς του.

Οι ηθικές αρετές δεν υπάρχουν μέσα μας «εν σπέρματι», αλλά τις αποκτούμε με τις πράξεις μας. Όπως σημειώνει και W.D.Ross, για να εξηγήσει το παράδοξο πώς πράττουμε αγαθά έργα, αν δεν είμαστε αγαθοί, υπάρχει διαφορά «ανάμεσα στις πράξεις που προσδίδουν αρετή και σε αυτές που απορρέουν από την αγαθή φύση». Ο Αριστοτέλης εννοεί προφανώς ότι με τις αρετές συνδέονται δύο είδη πράξεων: α) οι πράξεις άσκησης με σκοπό την απόκτηση των αρετών, και αυτό αντιστοιχεί στη δύναμει κατάσταση και β) οι πράξεις της αρετής, αφού έχει γίνει έξη, μόνιμο γνώρισμα του χαρακτήρα και αυτό αντιστοιχεί στην ενεργεία κατάσταση. Συνεπώς, στην ηθική αρετή και η δύναμεις εκδηλώνεται ως ενέργεια, ως πράξη προς απόκτηση της αρετής, ενώ η ενέργεια ως πράξη εφαρμογής της κατακτημένης ήδη αρετής. Οι ηθικές αρετές είναι αποτέλεσμα έμπρακτης ενεργοποίησης του ανθρώπου και κατακτώνται με την άσκησή του σε αυτές.

Όροι της Αριστοτελικής Φιλοσοφίας

Στο κείμενο αυτό μπορούμε να εντοπίσουμε πολλούς όρους χαρακτηριστικούς της αριστοτελικής φιλοσοφίας:

γένεσις: η δημιουργία

αύξησις: η ανάπτυξη, η διαμόρφωση και εξέλιξη

ἔθος: ο εθισμός, η συνήθεια, ο τρόπος συμπεριφοράς, που καθιερώνεται με την επανάληψη

φύσις: ο κόσμος και οι νόμοι που τον διέπουν

φύσει: ο εκ φύσεως, ο έμφυτος, τα εγγενή χαρακτηριστικά του ανθρώπου

ἀρετή: η διαρκής διάθεση να θέλουμε να επιτελέσουμε ορισμένο είδος ηθικών πράξεων

διανοητική ἀρετή: η αρετή που σχετίζεται με το «λόγον ἔχον» μέρος της ψυχής (πχ. η φρονηση, η σοφία, η σύνεση)

ἠθικὴ ἀρετή: η αρετή που ανήκει στο «ἐπιθυμητικὸν» μέρος της ψυχής και περιγράφει τον χαρακτήρα του ανθρώπου

τελειούμενοις: η τελείωση, η ολοκλήρωση, η επίτευξη του ύψιστου σκοπού, της ευδαιμονίας

δύναμις: η δυνατότητα που έχει ένα πράγμα ή ένα ον να γίνει ή να μη γίνει κάτι

ἐνέργεια: η μεταγενέστερη πραγμάτωση της δυνατότητας. Πχ. Το μάρμαρο είναι δυνάμει ανδριάντας.

δίκαιοι/δίκαια: ο δίκαιος αυτοδεσμεύεται βάσει των υπαγορεύσεων του ηθικού νόμου, της προσωπικής ηθικής και του νόμου και της βούλησης της κρατικής εξουσίας

σώφρονες/σώφρονα: ο σώφρων άνθρωπος έχει σφασ τας φρένας, μπορεί να επιβάλλεται και να ελέγχει τα πάθη και τις ορμές του και να μην παραδίδεται στις ηδονές, βιώνοντας τη μεσότητα μεταξύ ηδονής και λύπης.

ἀνδρείοι/ ἀνδρεία: η ανδρεία ορίζεται ως μεσότητα μεταξύ φόβου και υπερβολικού θάρρους. Ο ανδρείος έχει συναίσθηση του αναμενόμενου φόβου για τη δυσμενή κατάσταση, αλλά δεν υποκύπτει και πράττει εν γνώσει του το καλό.

ΑΙΣΘΗΤΙΚΑ ΣΧΟΛΙΑ

- «**Διττῆς... διά τοῦ ἔθους (ενότητα 1, Φ.Λ., σελίδα 142)**

Στο κείμενο αυτό παρατηρούμε ότι **το ὕφος του Αριστοτέλη είναι στοχαστικό, λιτό, σαφές και ακριβές.** Κυριαρχεί η αντικειμενική και εναργής επιχειρηματολογία και ο επιστημονικός λόγος. Αποφεύγει σκόπιμα τον ποιητικό λόγο, διότι πίστευε ότι η αναζήτηση της αλήθειας υπηρετείται αυστηρά από τη λιτότητα και τη σαφήνεια. Έτσι, τα σχήματα λόγου δεν είναι ιδιαίτερα συχνά. Εδώ, εντοπίζουμε τα εξής:

Αντιθέσεις:

«ἢ μὲν διανοητικὴ ≠ ἢ δ' ἠθικὴ»,
«ἐξ ἔθους ≠ φύσει»

Πολυσύνδετα σχήματα:

«καὶ τὴν γένεσιν καὶ τὴν αὔξησιν»,
«οὔτ' ἄρα φύσει οὔτε παρὰ φύσιν»

Συσσώρευση αρνήσεων:

«οὐδεμία», «οὐθέν», «οὐκ ἂν ἐθισθεῖη», «οὐδ' ἂν ἐθίζῃ»,
«οὐδὲ τὸ πῦρ», «οὐδ' ἄλλο», «οὐδέν», «οὔτ' ἄρα ...», «οὔτε παρὰ φύσιν»

Παραδείγματα:

πέτρα – φωτιά

Αραιή είναι η χρήση επιθέτων, ενώ κυριαρχούν τα ρήματα και τα ουσιαστικά.

- «**Ἔτι ὅσα... ἀνδρεῖοι**», (ενότητα 2 Φιλοσοφικός Λόγος, σελίδα 144)

Ο Αριστοτέλης χρησιμοποιεί τα παρακάτω εκφραστικά μέσα, προκειμένου να ενισχύσει το επιχείρημά του:

α. Αντιθέσεις:

«ὅσα μὲν φύσει ... ≠ τὰς δ' ἀρετὰς λαμβάνομεν»

«τὰς δυνάμεις τούτων πρότερον κομιζόμεθα ≠ ὕστερον δὲ τὰς ἐνεργείας ἀποδίδομεν»

«οὐ γὰρ ἐκ τοῦ πολλάκις ἰδεῖν ... ἀλλ' ἀνάπαλιν ἔχοντες ἐχρησάμεθα»

β. Αναλογίες:

«τὰς δ' ἀρετὰς λαμβάνομεν ἐνεργήσαντες πρότερον, ὥσπερ καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων τεχνῶν»

«ἃ γὰρ δεῖ μαθόντας ποιεῖν, ταῦτα ποιοῦντες μανθάνομεν ... - οὕτω δὴ καὶ τὰ μὲν δίκαια πράττοντες δίκαιοι γινόμεθα ...»

γ. Παραδείγματα:

Ο Αριστοτέλης χρησιμοποιεί δύο ζευγάρια παραδειγμάτων:

ὄραση – ακοή

οικοδόμοι – κιθαριστές

- Επιπλέον, παρατηρούμε και τη χρήση άλλων εκφραστικών μέσων:

α. Σχήμα κατ' ἄρσην και θέση:

«οὐ γὰρ ἐκ τοῦ πολλάκις ἰδεῖν ... ἀλλ' ἀνάπαλιν ἔχοντες ἐχρησάμεθα»

β. Σχήμα ἐξ αναλόγου:

«τὰς δ' ἀρετὰς λαμβάνομεν ἐνεργήσαντες πρότερον, ὥσπερ καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων τεχνῶν» (εννοεῖται : ἐνεργοῦμεν πρότερον)

γ. Σχήμα ἀπὸ κοινοῦ:

«οἰκοδομοῦντες οἰκοδόμοι γίνονται καὶ κιθαρίζοντες κιθαρισταὶ (γίνονται)»

«τὰ μὲν δίκαια πράττοντες δίκαιοι γινόμεθα, τὰ δὲ σώφρονα (πράττοντες) σώφρονες (γινόμεθα), τὰ δ' ἀνδρεῖα (πράττοντες) ἀνδρεῖοι (γινόμεθα)»

δ. Πολυσύνδετο σχῆμα:

«τὰ μὲν δίκαια ..., τὰ δὲ σώφρονα ..., τὰ δ' ἀνδρεῖα

ε. Εναλλαγή πρώτου και τρίτου πληθυντικού προσώπου:

Παρατηρούμε και σ' αυτή, αλλά και σε επόμενες ενότητες ότι, όταν ο Αριστοτέλης αναφέρεται σε ανθρώπους (στους οποίους συμπεριλαμβάνει και τον εαυτό του), χρησιμοποιεί το α' πληθυντικό πρόσωπο. Συγκεκριμένα, στο κείμενο αυτό χρησιμοποιεί οχτώ ρήματα σε αυτό το πρόσωπο: «κομιζόμεθα», «ἀποδίδομεν», «ἐλάβομεν», «ἐχρησάμεθα», «ἔσχομεν», «λαμβάνομεν», «μανθάνομεν», «γινόμεθα». Όταν, πάλι, αναφέρεται στους οικοδόμους ή τους κιθαριστές, χρησιμοποιεί το γ' πληθυντικό πρόσωπο. Η αλλαγή αυτή ίσως να οφείλεται στο ότι ο φιλόσοφος δεν είχε προσωπική επαφή με τις τέχνες και τους τεχνίτες και χρησιμοποιεί το γ' πληθυντικό πρόσωπο, όταν πρόκειται για δεξιότητες που αφορούν τον καταμερισμό της εργασίας και συνεπώς οι δεξιότητες δεν είναι γνώρισμα όλων των ανθρώπων. Αντίθετα, χρησιμοποιεί το α' πληθυντικό πρόσωπο, όταν αναφέρεται στις ηθικές αρετές και συνεπώς σε γνωρίσματα που αφορούν όλους τους ανθρώπους ανεξαιρέτως.

Ωστόσο, μας προβληματίζει ότι σε επόμενες ενότητες εναλλάσσει τα πρόσωπα («γινόμεθα οἱ μὲν δίκαιοι οἱ δὲ ἄδικοι», «οἱ μὲν γὰρ σώφρονες καὶ πρᾶοι γίνονται») ή χρησιμοποιεί γ' πληθυντικό εκεί που θα περιμέναμε α' πληθυντικό («ἀγαθὸς ἄνθρωπος γίνεται», ενώ θα περιμέναμε «ἀγαθοὶ ἄνθρωποι γινόμεθα»).

- Από τα παραπάνω, λοιπόν, μπορούμε να καταλήξουμε στο συμπέρασμα ότι η χρήση γ' προσώπου δεν αποτελεί συνειδητή επιλογή, αλλά χρησιμοποιείται μάλλον ασυναίσθητα και προσδίδεται μ' αυτόν τον τρόπο ποικιλία στον λόγο. Ας μην ξεχνάμε, άλλωστε, ότι τα κείμενα του Αριστοτέλη προέρχονται από προσωπικές

του σημειώσεις, που χρησιμοποιούσε στις παραδόσεις των μαθημάτων του. Είναι, λοιπόν, εύλογο σ' αυτές τις σημειώσεις να έχουν παρεισφρήσει και στοιχεία του προφορικού λόγου.

στ. «ὥσπερ καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων τεχνῶν»

Άλλο ένα στοιχείο αυθόρμητου και προφορικού λόγου συναντάμε στη φράση «ὥσπερ καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων τεχνῶν».

Ο προσθετικός «καὶ» εδώ είναι περιττός, ενώ ο προσδιορισμός «ἄλλων» υποδηλώνει ότι οι αρετές είναι και αυτές τέχνες, κάτι βέβαια που δεν ισχύει. Κανονικά, λοιπόν, η παραβολική φράση θα έπρεπε να είναι ως εξής: «ὥσπερ ἐπὶ τῶν τεχνῶν». Υπενθυμίζουμε και πάλι ότι τα κείμενα του Αριστοτέλη προέρχονται από προσωπικές του σημειώσεις, που χρησιμοποιούσε στις παραδόσεις των μαθημάτων του. Είναι, λοιπόν, εύλογο σ' αυτές τις σημειώσεις να έχουν παρεισφρήσει και στοιχεία του προφορικού λόγου.

(www.study4exams.gr)

- (1.Α. Παπαθανασίου, Αρχαία Ελληνικά II, Φάκελος Υλικού, Γ Λυκείου, Ομάδα Προσανατολισμού Ανθρωπιστικών Σπουδών, Νέα Έκδοση, Μεταίχμιο, Αθήνα, 2019
- (2. Κ. Μπουκόρου-Μ. Μπουκόρου, Αριστοτέλους Ηθικά Νικομάχεια, Γ Λυκείου, Φιλοσοφικός Λόγος, Εκδόσεις Σαββάλας, Αθήνα, 2011).

21-2-2021

63^ο Γενικό Λύκειο Αθηνών

Μαρία Ευγενίου

